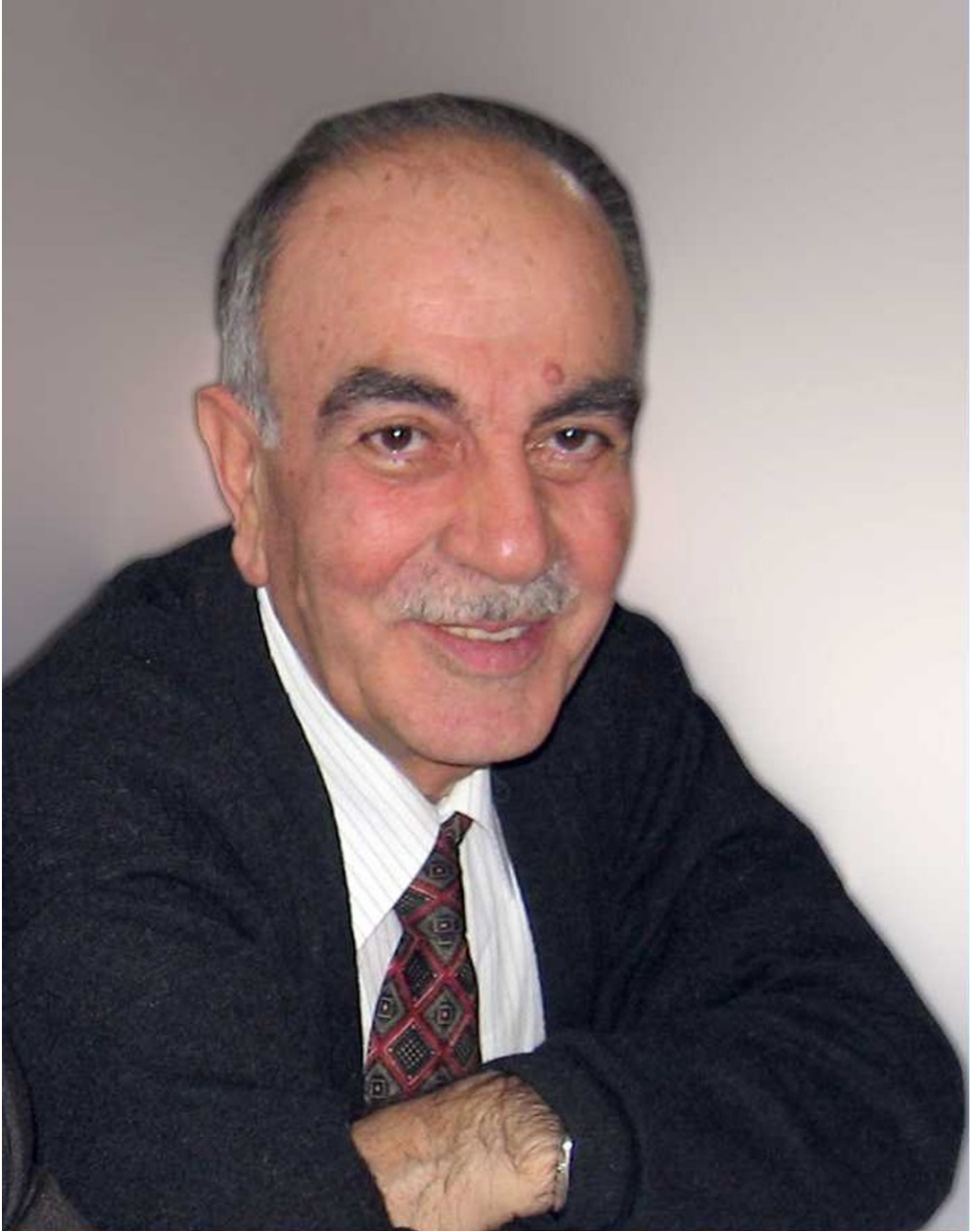

PROF. DR.
M. CEMAL SOFUOĞLU'NA
ARMAĞAN

PROF. DR. M. Cemal SOFUOĞLU
(1941-2013)

PROF. DR.
M. CEMAL SOFUOĞLU'NA
ARMAĞAN

EDİTÖR
Aynur ÇINAR (YILDIZ)

İZMİR - 2016

Eserde yer alan bildiri ve müzakere metinlerinde ileri sürülen görüşlerin dinî,
ilmî ve hukukî sorumluluğu sahiplerine aittir.

Eserin Adı: Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU'na Armağan

Baskı Yeri ve Tarihi: İzmir - 2016

ISBN: 978-605-9174-45-9

Editör

Aynur ÇINAR

Mizanpaj - Kapak

Tibyan Yayıncılık Grafik Servisi

Montaj Baskı Cilt

Tibyan Yayıncılık Basım Yayım Matbaacılık San.Tic.Ltd. Şti.

1145/1 Sok. No:55/A Yenışehir –İZMİR

Tel: 0532 424 94 61

Kültür Bakanlığı Sertifika No: 16613

Basım Tarihi: Aralık 2016

TERTİP HEYETİ

Prof. Dr. Abdülkdir ŞENER

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR

Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ

İÇİNDEKİLER

TAKDİM

Sunuş	XI
Arş. Gör. Aynur ÇINAR	
Başlarken	XIII
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	
Mehmet Cemâl SOFUOĞLU	1
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	

BİRİNCİ BÖLÜM

HATIRALAR

Cemâlimiz	13
Prof. Dr. M. Said HATİBOĞLU	
Konuşma	17
Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU	
Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu ile Bir Sohbet: <i>Türküler Bizim Bütün</i>	
Maceramızdır	21
Arka Bahçe Programı - 2007	
Türk Ocakları İzmir Şubesi <i>Yüce Kur'ân Meâli</i> ve Sofuoğlu Paneli (31 Ekim 2014 DEÜ İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu	27
Takdim Konuşması	27
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	
Açılış Konuşması	28
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER	
Birinci Sunum	29
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER	
İkinci Sunum	32
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM	

Üçüncü Sunum	40
Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI	
Dördüncü Sunum	45
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	
Aziz Dostum Cemal Sofuoğlu	49
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ	
Cemal Sofuoğlu Hocam	53
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	
Dostum Cemâl Hoca	57
Öğretmen Hüseyin ZEREN	
Ansızın Çalan Göç Davulu	58
Prof. Dr. M. Rami AYAS	
Cemal Hocamın Avustralya Ziyaretinden Hatırimda Kalanlar	59
İstanbul Kağıthane Müftüsü Mevlüt HALİLOĞLU	
Merhum Cemal Sofuoğlu Hocamın Ardından	65
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	
Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu Hocam	69
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM	
Âlimin Ardından	73
Öğr. Gör. Mükerrerem KÜRÜM	
Hocam Merhum Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu'nun Anısına	77
Prof. Dr. Nahide BOZKURT	
Babama	79
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	
Bir Mezar Taşının Hikâyesi	81
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	
Sayıklamalar	93
Yrd. Doç. Dr. Nilgün SOFUOĞLU KILIÇ	
Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu	95
Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ	
Cemal Hocama	97
Prof. Dr. Orhan KAVUNCU	

Mim	99
Sencer SOFUOĞLU	
Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu İle Bazı Anılarım	103
Prof. Dr. Sönmez KUTLU	
Cemalim Cemalim Güzel Cemalim	109
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY	
Cemal Sofuoğlu Hoca	113
Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK	
Sadaka-i Cârîye ile Bekâ Bulmak	117
Prof. Dr. Veli ATMACA	
Âlimin Ölümü	125
Yavuz Bülent BÂKİLER	
Rubâî	134
Dr. Yılmaz KARAKOYUNLU	

İKİNCİ BÖLÜM

MAKALELER

Mut'a Nikâhı	133
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENER	
Osmanlıca Belgelerde Geçen Yabancı İsim ve Terimlerin Çözümü Konusunda Bir Uygulama	147
Prof. Dr. Ali AKTAN	
Bîrûnî'nin Kaleminden Hinduizm	161
Prof. Dr. Ali İhsan YİTİK	
İslam ve Doğal Hayatın Korunması	211
Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ	
İmamet (Devlet Başkanlığı) ve İdare Hakkında	241
Prof. Dr. Avni İLHAN	
Alternatif bir Okuma Örneği: Yahudi Literatürünün 'Ata Ya'küb Algısı' Işığında Yûsuf Kıssasının Yorumlanması	249
Arş. Gör. Aynur ÇINAR	
Sekaleyn Hadisi Üzerine Bir Kritik: Kitab ve Ehl-i Beyt Bırakıldığını İfade Eden Rivâyetlerin Tedkiki	279
Prof. Dr. Bünyamin ERUL	

Kur'ân'ı Anlamada Dil Sorunu.....	321
Prof. Dr. Celal KIRCA	
Hız. İsa'nın Mesihliği.....	353
Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU	
Yakındoğu Mitolojisinde İki Ağaç: Hayat Ağacı ve Yasaklanan Bilgi Ağacı.....	363
Prof. Dr. Gönül ALPAY TEKİN	
Erken Dönem Mekkî Surelerde Hız. Peygamber'e Yönelik İthamlar ve İbralar.....	383
Yrd. Doç. Dr. Hadiye ÜNSAL	
İslam'da Kadın Haklarını Tekrar Gözden Geçirmek: İstihkaka Dayalı Adalet Yerine Eşitlikçi Adalet	409
Mohsen KADİVAR – Çeviri: Arş. Gör. Hakime Reyyan YAŞAR	
Kestanepazarı Camii	437
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL	
Vahiy Kültürünün İnsanî Kültüre Dönüştürülmesine Bir Örnek: Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli.....	451
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN	
İstanbul'un Fethinin Avrupa'daki Kur'ân Araştırmalarına Etkisi: Nikolaus Von Kues Örneği.....	471
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	
Hız. Peygamber'i (s.a.v.) Doğru Tanımının ve Anlamanın Önemi.....	489
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL	
Birûnî'nin Kitâbu'l-Batenceli'l-Hindî İsimli Risalesi Yogasutra'nın Bir Çevirisi midir?	509
Doç. Dr. Hammet Arslan-Yrd. Doç. Dr. Mehmet İLHAN	
XXI. Yüzyılda Türk Kimliği ve Çağdaşlaşma.....	563
Prof. Dr. M. Rami AYAS	
Dini Verileri ve Olguları Yeniden Yorumlama Çabası Olarak İctihad ve İslam Aklının Eleştirisi: Muhammed Arkoun Örneği	571
Prof. Dr. Mevlüt UYANIK	
Kürt Ulus Tahayyülünde PKK ve Araçsallaşan Din	613
Dr. Muhittin İMİL	

XVI. Yüzyıl Medrese ve Üniversitelerinin Tesis Edilmeleri Hakkında Bazı Notlar	627
Dr. Murat ÇELİK	
Sahabe Neslinin Kur'ân Algısı ve Kur'ân'ı Anlama Tarzı	649
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	
Fıkıh-Kültür İlişkisi Bağlamında Kadın ve Hukuku	679
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM	
Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü	705
Nazan ATALAY	
İslâmî Döneme Kadar Araplar ve Yahudiler	711
Prof. Dr. Nuh ARSLANTAŞ	
Kurucu İmama Muhalefetin Teorik Zemini	729
Yrd. Doç. Dr. Osman BAYDER	
Yüce Kur'ân Bağlamında İlahi İrade ve Meşiet Problemi	757
Prof. Dr. Osman KARADENİZ	
Onaylamanın (İnanç/İman) Fenomenolojisi Üzerine Analitik Bir İnceleme	767
Prof. Dr. Sadık TÜRKER	
Hayat Kaynağımız Su	803
Prof. Dr. Sait Cemil SOFUOĞLU-Prof. Dr. Aysun SOFUOĞLU	
Dinî İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinden İbret Verici Bir Örnek: Babaîler Ayaklanması	811
Prof. Dr. Salim KOCA	
Orta Çağ Avrupası'nda Yahudiler	843
Yrd. Doç. Dr. Seda ÖZMEN	
İlmihal Üzerine	855
Prof. Dr. Selahattin PARLADIR	
Cumhuriyet Döneminde Alevi Kimliği Tartışmaları	869
Prof. Dr. Sönmez KUTLU	
İlk Dönem İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliyede Tehannüs: Tehannüs Kavramı, Uygulaması ve Hz. Peygamber'in Tehannüs Tecrübesi	879
Arş. Gör. Şükran ADIGÜZEL	

İsrâiliyyat Rivâyet Eden Râvîler Meselesi: Ka'bu'l-Ahbâr	897
Doç. Dr. Veli ATMACA	
İslâm Aile Hukuku ve Türk Aile Hukukunda Kadın-Erkek	
Eşitliğin İstisnâları	921
Av. Vildan DUMAN	

İSLAM'DA KADIN HAKLARINI TEKRAR GÖZDEN GEÇİRMEK: 'İSTİHKAKA DAYALI ADALET' YERİNE 'EŞİTLİKÇİ ADALET'¹

Mohsen KADİVAR*

Çeviri: Hakime Reyryan YAŞAR**

Geleneksel İslam düşüncesinde kadın hakları, bireylerin ait oldukları statü, sahip oldukları kabiliyet ve potansiyele göre dağıtılan adalet, yani *istihkaka*

¹ Bu benim kadın hakları konusunda yazdığım üçüncü makedir. Daha önce yazılmış olan makalelerim: 2003'de 'Dindar Düşünürler ve Kadın Hakları' ve 2005'de 'Ahirette Kadın Hakları'. Her iki makalem *Haqq al-Nass: İslam va Hoquq-e Bashar* [İnsanların Hakları: İslam ve İnsan Hakları] (Tahran: Kavir, 2008), ss. 287-314 ve 315-37 adlı eserimde sırasıyla kitabın iki farklı bölümleri olarak yer almakta. Oslo Coalition'a bu bölüme katkıda bulunmak üzere beni davet ettikleri ve Dr. Ziba Mir-Hosseini'ye yorumları ve hepsinden önemli İngilizceye tercüme ettiği için teşekkür ederim.

* Öncelikle Mohsen Kadivar'a bu değerli makalesini Türkçe'ye çevirmeme izin verdiği için teşekkürü bir borç bilirim. Tercüme esnasında orijinal metin (farsça) ile İngilizce metin mukayese edilerek çevrildi. Dolayısıyla burada İngilizce metnin mütercimi Ziba Mir-Hosseini'ye de şükranlarımı sunuyorum.

Peki, Mohsen Kadivar kimdir? Mohsen Kadivar 1959'da, İran'ın kuzeyinde kalan Fasa şehrinde dünya gelmiştir. Şiraz Üniversitesi'nde başladığı elektronik mühendisliğini siyasi karışıklıkları sebebiyle yarım bırakmak zorunda kalmıştır. 1980'de Havze-i İlmîyye-i Kum'da dini eğitim almaya başlamıştır. Döneminin önemli âlimlerinden 16 yıl boyunca felsefe, kelam, tefsir, irfan ve fıkıh usulü dersleri almıştır. 1993 yılında Kum Üniversitesi'nde Tarbiat Modarres Merkezi'nde Felsefe alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. 1999'de doktorasını Tahran Tarbiat Modarres Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Kum merkezinde uzunca yıllar Felsefe, Usul, Arapça ve Mantık öğretmiştir. Kum merkezindeki pozisyonun yanı sıra pek çok farklı görevlerde bulunmuştur. Yaşanan siyasî çalkantılar sebebiyle Kadivar 2008 yılında Virjinya Üniversitesi'nin de davetiyle Amerika'ya yerleşmiştir. Hayatı, çalışmaları ve yer aldığı görevlendirmeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://en.kadivar.com/sample-page-2/>

** Londra Üniversitesi, Heythrop Koleji Doktora Öğrencisi. Beklenmedik bir zamanda Hakk'a yürüyen sevgili Hocamız M. Cemal Sofuoğlu'unun aziz hatırasına bu çeviriyi ithaf ediyorum. Nur içinde yatsın!

dayalı adalet/el-adâle el-istihkâkiyye kavramı temelinde tanımlana gelmiştir. Bu adalet kavramı bireylere istihkakı oranınca hak tanınmasını gerektiğini ortaya koyan nisbî eşitlik anlayışını doğurmuştur. Diğer taraftan ise, günümüzde bu adalet kavramı pek çok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan biri de, erkek ile kadın arasında temel haklarda (fundamental) eşitliği temel alan eşitlikçi adalet kavramı ışığında Kur'ân ve hadisleri yeniden okumamızın ne kadar mümkün olduğudur.

Bu makale bu tür bir yeniden okumayı kendisine amaç edinmiştir. Makalede içtihat usulü yöntemi (*usûlu'l-içtihad*), yani İslam hukukunun teorik ve felsefî temellerinde bulunan içtihat meselesi Şîî usulü² bakış açısından ele alınmıştır. Makale şu öncüller üzerine inşa edilmiştir:

1. Adalet prensibini güçlü bir şekilde savunan ve ortaya koyan Kuran ve Sünnet'teki kadınlarla ilgili hükümler.

2. Bu hükümlerin delil ve burhânlar eşliğinde açıklanması.

3. Adalet dinin aslî temellerindedir ve adaletin tarifi ve tayininin müstenedatına dair farklı yaklaşımlar, akıl ve felsefenin konularındandır.

4. Kadınlara dair Kur'ân âyetleri ve hadis rivâyetlerinin bir kısmı genellikle eşitlikçi adalet ve fark gözetmeyen anlayışın temeli olup, diğer bir kısmı da (zahir) açık bir şekilde istihkaka dayalı adalet kavramı ve nisbî eşitlik fikrine dayandırılmıştır.

5. Büyük çoğunluğu erkek olan Müslüman âlimler (gerek tefsir, hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf gerekse felsefe âlimi olsun) adaleti istihkak ya da nisbî eşitlik olarak anlamış ve anlamaya da devam etmiştir.

6. Erkek ve kadın arasında göz ardı edilemez biyolojik ve psikolojik farklılıklar vardır.

7. Tartışmaların mahalli kadınlara, sırf kadın olmaları hasebiyle, erkeklere oranla çok daha fazla ya da az hak tanıyan hükümler vârid olmuştur. Bu hükümler genellikle sivil ve ceza hukuku olmak üzere iki sahada bulunmaktadır. Yani, kadın ve erkeğe farklı davranmayan hükümler (bunlar ibadet, ticaret,

² Akli hukukun saptırılmasının kaynağı olarak algılayan Ahbarî'nin (gelenekselciler) aksine Usulî'ler (rasyoneller) Şîî içtihad ekolünün çoğunluğunu oluştururlar. Ahbarîler 17. yüzyılda etki gücünü artırmış olsa da, Usulî'ler 18. yüzyılda onları bastırmıştır.

inanç ve ahlak esaslarına tabi olan konuların çoğunluğu) bu tartışmalarımızın dışında kalmaktadır.

Bu makalede tezim iki parça halinde sunulacaktır. İlki, eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitliği ortaya koyan kavramlar, Kur'an ruhu ve İslami standartlarla bağdaşmaktadır. İkincisi ise, erkek ve kadın haklarındaki farklılığın mesnedi olan âyet ve hadislerin aslında eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik anlayışına engel değildir.

Makale toplamda dört kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, hukukî eşitlik ve farklılığı ortaya koyan en önemli aklî ve naklî delillerin incelenmesinden müteşekkildir. İkinci kısım da istihkak anlayışına dayalı adaleti ele alan bakış açısı ve delilleri incelenmektedir. Üçüncü kısım, "eşitlikçi adalet" ve "temel haklarda eşitlik" kavramlarını tanımlayan ve bu iki anlayışın aslında Kuran'ın ruhu ve İslam standardı ile nasıl aynı çizgide yer aldığını araştırmaktadır. Son olarak, dördüncü bölüm de, erkek ve kadın arasındaki hukuki eşitsizliğin mesnedi olan âyet ve hadislerin eşitlikçi adalet anlayış ışığında yeniden ele alınmıştır.

Hukukî Eşitlik ve Eşitsizliği Ortaya Koyan Mühim Naklî ve Aklî Deliller

Kitap ve Sünnet'te kadın haklarına dair iki tür delil ile karşılaşırız: İlki, hiçbir hukukî ayırım gözetmeksizin erkek ile kadını aynı haklara eşit derecede sahip gören türdür. İkincisi ise, erkeğin kadına üstünlüğünü kabul eden, bu nedenle de bir yandan erkeğin daha fazla haktan yararlandığını diğer yandan da kadını himaye etmekle de sorumlu tutulduğu türdür. Naklî delillerin dışında, adaleti bizatihi özünde iyi (*hasen*); adaletsizlik ve eşitsizliği ise kötü (*kabih*) olarak tanımlayan aklî deliller de vardır. Bu delillerin açıklamasına geçmeden önce, konuyla alakalı öne çıkan ayet ve hadisleri inceleyelim ve akabinde aklî delillerin incelenmesine geçelim.

a. Erkek ve Kadın Arasında Hukukî Eşitliğe Değinen Nassa Dayalı Deliller:

Erkek ve kadın arasında eşitlik vurgusu yapan âyetler kendi içinde beş gruba ayrılabilir: 1. Yaratılıştaki eşitlik 2. Ahiretteki eşitlik 3. Hak ve sorumluluklarda eşitlik 4. Dünyada ve ahiretteki ödül ve cezalandırmada eşitlik 5. Evlilik hayatında eşitlik.

1. Yaratılıştta Eşitlik: Erkek ve kadının aynı cevherden yaratıldığını ortaya koyar ve dolayısıyla da sosyal cinsiyete dayalı üstünlüğü ret eder. Sosyal cinsiyet, insanlık onurunu, haysiyetini (dignity) ve Allah'a yakınlığı husule getirmezken, kişiye nasıl bir üstünlük sağlayabilir ki?

Ey İnsanlar! Biz, sizi bir erkekle kadından (eşit bir şekilde) yarattık, birbirinizle tanışmanız, yardımlaşmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık. Fakat şunu da unutmayın: Allah katında en üstünde olanınız, O'nun emir ve yasakları konusunda en dikkatli, en duyarlı olanınız, ben bilinçli olanınızdır. Şüphesiz Allah Alîm'dir; kullarını ve onun yapıp ettiklerini çok iyi bilir, Habîr'dir; kulların niyet ve düşüncelerinden haberdardır.³

Sosyal cinsiyet, kabile, ırk, renk, zenginlik, makam ve iktidar kişinin bir başkasına üstünlüğünü ibraz ettirmez. Sadece takva, Allaha yakınlığın ve şerefin ölçüsüdür. Neticede *tüm insanlık, erkek ya da kadın, bir erkek ve kadının soyundan üremiştir.*⁴

2. Ahiret hayatında, Allah erkek ve kadını eşit muamele edecektir: Cinsiyetini selamete ermeye hiçbir etkisi olmayıp, sadece kurtuluşa ancak iman ve iyi amel ile varılır.

Erkek veya kadın, kim mümin olarak iyi ve yararlı bir iş yaparsa, Biz kendilerine bu dünyada iyi ve güzel bir hayat yaşatırız. Âhirette ise onları bu dünyada yaptıklarının en güzeline göre mükâfatlandıracağız.⁵

Kur'ân bağışlanacak ve mükâfatlandırılacak inanan erkek ve kadınları on sınıfta anmaktadır:

Aslında bütün Müslüman erkeklere ve kadınlara, mümin erkeklere ve kadınlara ibadette ve tâate devam eden erkeklere ve kadınlara, sözünde ve işinde dosdoğru olan erkeklere ve kadınlara, zorluklara sabredip göğüs geren erkeklere ve kadınlara, daima Allah'ın huzurunda olduğu bilinciyle alçak gönüllülükle hareket eden erkeklere ve kadınlara, zekâtını ve sadakasını hakkıyla veren erkeklere ve kadınlara, oruçlarını tutan erkeklere ve kadınlara, iffetlerini koruyan erkeklere ve kadınlara, Allah'ı çokça anan

³ Hucûrât, 49/13. Makalenin orijinalinde âyetlerin meali Yusuf Ali'ye aittir. Bu makalede ise âyetlerin mealleri Cemal Sofuoğlu Hocamızın Abdülkadir Şener ve Mustafa Yıldırım'la birlikte yayımladıkları *Yüce Kur'ân: Açıklamalı-Yorumlu Meâlî*'ne aittir.

⁴ Nisâ, 4/1

⁵ Nahl, 16/97. Aynı konu Mü'min, 40/ 40; Âl-i İmrân, 3/191 âyetlerinde de geçmektedir.

erkeklerle ve kadınlara Allah rahmet ve mağfiret edecek ve büyük bir mü-kâfat verecektir.⁶

Aynı şekilde bu âyette de cinsiyet ayrımı yoktur.

3. Hak ve sorumluluklarda eşitlik:

Mümin erkekler ve mümin kadınlar ise birbirlerinin dostu ve yardımcısıdır. İyiliği emreder, kötülüğe engel olurlar. Namazı kılar, zekâtı verir, Allah'a peygambere itaat ederler. Allah'ın merhameti; sevgisi ve şefkatiyle koruyacağı kimseler işte onlardır. Allah Azîz'dir; münafık ve kafirleri cezalandırmasına ve müminleri ödüllendirmesine kimse engel olamaz. Hakîm'dir inkârcıların cezalandırılması, müminlerin ödüllendirilmesi O'nun hikmeti gereğidir.⁷

Bu âyet iman eden erkek ve kadının birbirine karşı sorumluluklarından söz etmektedir. Emri bil'-maruf ve nehyi an'il-munker sorumluluğunda, erkek ve kadının birbirini karşılıklı koruma sorumluluğundaki eşitlik, kuşkusuz gösteriyor ki, şayet kadında bizatihi özünden kaynaklanan bir eksiklik olsaydı, kadına asla bu türden sorumluklar yüklenmezdi. Diğer taraftan bu âyet eşitsizliği ortaya koyan ikinci tür âyetlerin anlaşılmasına da olanak sağlamıştır.

4. Dünya ve ahirette ödül ve cezalandırmada eşitlik: Kur'ân Fefih, 48/5-6, 25, ve Hadîd, 57/12-13 âyetleri ödül ve cezalandırma hususunda erkek ve kadına eşit muamele etmektedir. Benzer bir şekilde, Mâide, 5/38 ve Nûr, 24/2, 26 ve 31 âyetleri dünyevî cezalarda yani hırsızlık, zina ve benzeri günahlarda erkek ve kadının aynı şekilde cezalandırılacağından bahseder.

5. Evlilik hayatında eşitlik: Bakara, 2/187 çiftlerin hayatı müşterek olarak paylaşmasını tasavvur etmektedir: "Onlar sizin perdeniz, siz onların perdesisiniz." Bu tasavvur Rûm, 30/21. âyette tekrarlanmıştır. Erkek ve kadının yaratılışı da Allah'ın âyetlerindedir, her birinin varlığı diğeri için meveddet, sevgi ve rahmetin kaynağıdır. Değinen bu aklî karinelerin, aslında aile hayatı ile ilgili diğer âyetleri anlamada da temel oluşturmaları gerekmez mi?

⁶ Ahzâb, 33/35

⁷ Tevbe, 9/71.

b. Kadın Hakları Çerçevesinde Adalet için Aklî Deliller

Bizatihî müstakil akıl (*el-‘aql el-mustakill*), bize kadınlar hakkında bir hükme ulaşmamızı sağlayabilir mi? Sorunun cevabına geçmeden önce birkaç hususu incelememize izin verin. Öncelikle, bazı eylemler özü gereği iyi (*hasen*) ya da kötüdür (*kabih*); yani Şârî’den bir hüküm gelmeden de bu anlaşılabilir. Bu temel iddia *Ehl-i Adalet* olan Şia ve Mutezile’nin iddiasıdır. İkinci olarak, nasstan bağımsız müstakil akıl iyi ya da kötünün ne olduğuna karar verebilme kabiliyetine sahiptir. Bu argüman Şiî usulcülerinin temel iddiası olup Şia’daki ahbarilere karşı dile getirilmiştir. Üçüncüsü, usulcülerin çoğunluğuna göre aklın iyi olduğuna hükmedebildiği bir şeyi din de emreder. Şayet akıl bir şeyin kötü olduğuna hükmederse, din de onu yasaklar. Dördüncü olarak, akıl ve şeriat arasındaki ilişki prensibine dayalı şer’î hükümler zorunlu olarak geçerlidir (huccettir), yani bir hususta Şârî’nin onu yasaklamadığından emin olursak, akıl ile ulaştığımız hükmümüz (az önce bahsedilen ilişkiye dayalı olarak) şer’î hüküm olarak kabul edilebilir. Bu iddia akla dayalı hükmü reddedenlere muhalif usulcülerin savunduğu görüştür.

Açıkladığımız dört husus arasında, ilki ve sonuncusu mühimdir. Şöyle ki, şayet dördüncü hususu ortaya çıkaran şartlar mevcut olup, ilk hususun geçerliliğini ispat ettiğimizde, nasstan bağımsız olarak akıl ile şer’î hüküm üretilip üretmeyeceğimiz sorusunu sorabiliriz. Şimdi, ilk hususa tekrar dönelim: Kadın haklarına ait hükümler akıl sahası dahilindedir. Erkek ve kadına yönelik hukukî eşitlik iyidir (*hasendir*). Aklen insanlar, âkil oldukları için, hukukta adaleti tasvip ederler. Hukukta adalet övülen ve yaygın bir görüştür (*el-ârâ el-mahmude ve el-kadaya el-maşhure*). Aklen insanlar, âkil oldukları için, adaleti uygulayanları yüceltir, red edenleri zemm eder.

Amelî akıl hukukta adaletin iyi olduğuna (ve dolayısıyla adaletsizlik ve hukukî ayrımcılığın da zulüm olduğuna) hükmeder. Çünkü şer’î adalet kamu yararını (*nef-i ‘amm*) (adaletsizlik ve ayrımcılığın sebep olduğu zararı) tanıyan insan nefsine uyumludur. İnsanlar adaletten gelen kamu yararını (*maslahat-ı ‘amme*) amaç edinirken, adaletsizlik ve hukukî ayrımcılıktan kaynaklanan mefsedete dillerirler. Ayrıca bu meselelerin şahsî değil, kamu sorunu olduğunu bilir ve dolayısıyla konunun tüm insan cinslerini ilgilendiren evrensel bir fayda (*maslahat*) içerdiğini fark ederler. Bu fayda toplum düzeninin korunması ve insan cinsinin bekası için gereklidir. *Varılan* bu tespitin temeli de aklî melekedir. Dolayısıyla aklen insanlar, âkil oldukları için bunu överler. Bir başka açıdan ele alacak olursak,

hukukî ayrımcılık insanlığın yozlaşmasını (*mefsedeti*) beraberinde getirir. Bu sebeple, âkil insanlar bunu onaylamaz ve aklen zararlı ve kötü bulurlar.

Aklen insanlar, âkil oldukları için, maslahat gereği bunların hayır ve zarar getirdikleri gerekçesi ile adaletin iyi ve övülmesi gereken, hukuki ayrımcılığın ise kötü ve zemm edilmesi gerektiği konusunda hem fikir olunca, Şîî usulcüler bu görüşü akli bir hüküm olarak kabul ederler.⁸ Hukukta adalet, toplumdaki tekâmülün, hukukta ayrımcılık ise nâkıslığın göstergesidir. Akıl genel hatları ile kemal veya nâkıs olanı ayırt edebilir: çünkü kemale ulaşmak insanoğlunun menfaatine, nâkıslık ise zararınadır. Aklen insanlar, âkil oldukları için, insanoğlu adına celb-i menâfi ve def-i mefâsidi sağlamak için bu hükme ulaşırlar. Şâri ise, zorunlu olarak âkil insanlarla uyum halindedir; çünkü Ehl-i Adalet'in⁹ temel prensiplerinden biri de: "Şâri âkildir ve aslında bütün âkil insanların da reisi-dir".

Hukukî adalet iyiliğin, adaletsizlik ve hukukî ayrımcılık ise kötülüğün sebebidir. Binaenaleyh, adalet bizatihî iyi, ayrımcılık ise kötüdür. Bu nedenle aklen insanlar adaletten taraf olanları över, adaletsizlik ve ayrımcılığa taraf olanları zemm eder. Adaletin iyiliği ve adaletsizliğin kötülüğü menfaat ve maslahat sorgulamalarını da aşan mutlak olgulardır.¹⁰

c. Erkeğin Kadın Üzerinde Hukukî Üstünlüğü Olduğunu İfade Eden Nasslar

Erkeğin kadına üstünlüğüne işaret eden en önemli nasslar, Kur'ân'daki dört âyet ve Peygamberimiz Muhammed (sav.) ve İmam Ali'den (ra.) gelen iki hadistir:

⁸ Adalet, adaletsizlik ve husn-kubhun akıl idrak ediliş edilmemesi meselesi Ehl-i Adalet (Şîa ve Mutezile) ile Eşarîler arasında, ya da diğer bir deyişle akılcılar ile iradeciler arasındaki tartışma konularındandır. 9. ve 10. yüzyılda ortaya çıkan Mutezile ekolü Şîî düşünce ekolünü etkilemiş olmasına rağmen özellikle Eşarî mezhebinin hakim olduğu Sünnîler tarafından marjinalleştirilmişlerdir.

⁹ Bir önceki dipnota bakınız.

¹⁰ "Bağımsız akıl" ile alakalı olarak, Şeyh Muhammed Rıza el-Muzzafer'in değerli Usul el-Fıkh (Beyrut: El-Alami, 1999, c.2, ss. 261-97) kitabında yer alan *el-mulâzamât el-akliyye* bölümü üzerine bir eser neşrettim.

...kadınların da kocaları üzerinde belli hakları vardır. Yalnız erkek için bir derece üstünlük söz konusudur.¹¹

Ey Müminler! Allah'ın bir kısmınıza verip diğerine vermediği farklı lütuf ve nimetlerin kendinize verilmesini temenni etmeyin. Erkeklerin yapıp ettiklerinin bir karşılığı, kadınların da yapıp ettiklerinin bir karşılığı vardır. Siz, Allah'ın lütuf ve kereminden bol bol istemeye bakın. Allah her şeyi, kime neyi ne kadar vereceğini en iyi şekilde bilir.¹²

Allah'ın kendilerine bir kısım özellikler vermesi ve ailenin geçimini sağlamaları sebebiyle erkekler kadınların koruyucusu ve yöneticisilerdir.¹³

Ve “Ne?! (Kız çocuğu için) İşe yaramayan bir süs bebeği, öyle mi?!” der ve (“utana sıkıla büyütüyüm mi, yoksa toprağa mı gömeyim?” diye) karmakarışık duygular içinde kendisiyle kavgalı hâle gelir.¹⁴

Buhârî'den nakledilen meşhur hadis:

Hz. Ayşe'yi destekleyenlerin haklı olup olmadığını ve bu savaşta onların yanında yer alıp almamayı sorgularken, Allah, Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis bana yardım etti ve beni o tuzağa düşmekten korudu. Hz. Peygamber'e İran kralı Kısra'nın kızının tahta geçmek istediği haberi ulaştırıldığında, Hz. Peygamber şöyle dedi: İşlerini kadınların ellerine bırakanlar asla refaha kavuşamayacak ve kurtuluşa eremeyeceklerdir.¹⁵

Cemel vakiasından sonra İmam Ali'nin kadınların eksikliğinden bahsettiği vaazı:

Ey insanlar, kadınlar iman, mal ve akılda erkeklerden bir derece aşağıdadır. Kadınların imanındaki eksikliğinin delili ay halinde iken namaz kılmamaları ve oruç tutmamalarıdır. Akıldaki eksikliklerinin delili şahitlikte iki kadının bir erkek yerine sayılması, mal edinmede eksiklikleri ise mirastaki bir erkeğin aldığı yarısını almalarıdır. Dolayısıyla, kötü kadınlardan uzak durun ve iyi olanlarına dikkat edin. İyi olduklarında onlara teslim olmayın, böylece kötü olduklarında sizden onlara itaat etmelerini zibeklemesinler.¹⁶

¹¹ Bakara, 2/228.

¹² Nisâ, 4/32

¹³ Nisâ;4/ 34

¹⁴ Zuhruf; 43/18

¹⁵ Sahih al-Buhârî, c. 5, Kitab 59, no. 709.

¹⁶ *Nahc al-Belağa*, tahkik Subhi Saleh (Beyrut, 1967), Hutbe 80, s. 125.

1. İstihkaka Dayalı Adalet Anlayışına Bakış Açısından Kadın Hakları

Makalenin bu bölümünde öncelikle istihkaka dayalı adaletin başlıca savunucularının kadın haklarına nasıl baktıklarına değinip, akabinde ileri sürdükleri akli ve nakli delilleri aktaracağız.

a. Çağdaş düşünürler söyleminde istihkaka dayalı adalet ve kadın hakları

Allame Seyyid Muhammad Hüseyin Tabatabâî (ö. 1981), kadın haklarına dair bakış açısını yukarıda değinilen âyetlerin yorumu üzerine inşa etmektedir. Almış olduğu yüksek eğitim ve çağımıza yakınlığı, Tabatabâî'yi istihkaka dayalı adalet fikrini savunanların en önemli simalarından biri kılmıştır.

Tabatabâî'nin görüşlerini aşağıdaki paragraflarda özetleyeceğim.

İslam erkek ve kadını, hayatlarını düzenleme hususunda eşit kabul etmektedir. Ancak kadın (erkekten farklı olarak) öne çıkan iki hususiyet ile yaratılmıştır. Bunlardan ilkinde göre kadın, toprak gibi insan cinsinin üremesi ve çoğalması için yaratılmış, binaenaleyh insan cinsinin bekası ona bağlanmıştır. Bu nedenle, nasıl zirai araziler için özel birtakım düzenlemeler varsa, kadınlar için de birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Bu husus sebebiyle kadın erkekten farklıdır. İkinci husus ise, fiziksel olarak narin ve latif olmalarının yanı sıra, kadınların sosyal konumlarını ve sorumluluklarını etkileyecek şekilde zihinsel bir zayıflıkla birlikte yaratılmış olmalarıdır.

Erkek ve kadın iki farklı açıdan birbirine göre üstünlük sahibi olabilir. Bunlardan biri erkeklere izafe edilen mirastan pay alma ve kadınlara izafe edilen nafaka talep etme hakkı; diğeri ise erkek ya da kadın olmak gibi cinsiyete tahsis edilmeyen ancak şahsın eylemi, iman, ilim, takva ve dinin methettiği diğer faziletlerden dolayı şahsı üstün kılan isnatlardır.

Tabiatı itibari ile farklılık gerektiren hususlar hariç tutularak, ibadet ve sosyal haklara dair hükümlerin tamamında erkek ve kadın eşit kabul edilmiştir. Farklılık gösteren en önemli hükümler, kadının politik ya da kazâî (adli) vakıaları yönetemeyişidir. Savaş halinde, sağlık hizmeti verme ve yaraları sarma gibi bakım işleri hariç, kadınların savaşa katılmaları gerekli görülmemiştir. Kadınlar mirasta erkeğin aldığı miras payının yarısını alırlar. Kadınlara zinet yerlerini örtmek farzdır ve kadınların cinsel mevzularda kocalarına tabi olmaları gerekir.

Kadının bahsedilen hususlardaki kayıpları, babası ve kocası tarafından ömür boyu nafakaları karşılanmak üzere tanzim edilmiştir. Koca, elinden geldiği kadar, karısını himaye etmekle sorumludur. Allah, kadının hayatını, namusunu ve şerefini dahi korumak için bunları emretmiş, onu hayzı süresince namaz kılmaktan ve oruç tutmaktan muaf tutmak için bu hususları buyurmuştur. Bu bahsedilenler gösteriyor ki kadına her türlü şartta yumuşak davranılmalıdır.

Kadının ihtiyaç duyacağı temel inanç ve ameli yükümlülüklerini yani ibadet ve sosyal hayata dair hükümleri yerine getirebilecek bilginin haricindeki bilgiye ihtiyacı yoktur. Yani, bir kadının kocasına itaat etmek ve onun cinsel ihtiyaçlarını gidermekten başka bir görevi yoktur. Avantaj getirmesi ve tamamen yasaklanmış olmamasına rağmen, bir kadının çalışmak için dışarı çıkmasına, aileyi yönetmesine ya da okumasına gerek yoktur.

Tabatabâî'ye göre, eşitlik sosyal hak ve sorumlulukların doğal bir gerekliliğidir. Ancak sosyal adalete dayanan eşitlik fikri, eşitliğin toplumun tüm sınıfları arasında dağıtılmasını zorunlu kılmamaktadır. Yani, eşitlik olarak da yorumlanabilen sosyal adaletin öncelikli hedefi, herkese sahip olduğu hakların tam teslim edilmesidir. Bu cihetle, bulunduğu sınıf ile çelişmemek üzere bireyler ve sınıflar arasında eşitlik, her şahsın ait olduğu sınıfa ve istihkakına göre verilmelidir. Nitekim Bakara, 2/228 âyeti erkek ve kadının haklar konusunda eşit olduğunu vurgulamakla birlikte aralarındaki doğal farklılıkları dile getirmektedir.

Erkekler gibi kadınlar da yukarıda bahsedilen hususlar hariç şahsi ve sosyal hayatlarının her alanında düşünme kabiliyeti, özgür irade, otorite ve kontrole sahiptir, ancak bu alanlarda kadınlar bazı yönlerden erkeklerden ayrılmaktadırlar. Biyolojik olarak sadece boy ve kilo ile gelen farklılığı bir kenara bırakacak olsak bile, ortalama bir kadının beyin gücü, kalp, damar ve sinir sistemi bakımından ortalama bir erkeğe göre daha az gelişmiştir. Bu nedenle, kadın bedeni daha latif ve zayıf, erkek bedeni ise daha sert ve fiziksel olarak daha güçlüdür. Kadınlar aşk ve nezaket gibi daha latif duygulara sahiptir; yani hassas ve güzel olana daha çok ilgili (estetik duygusu yüksek) ve fedakâr iken, erkekler daha rasyoneldir. Sonuç olarak, kadınların hayatı duygusal, erkeklerinki de rasyoneldir.

İslam'da sosyal görev ve sorumluluklar bakımından farklılık (yani erkek ve kadın arasındaki), duygusal ve rasyonel melekelerindeki farklılık sebebiyledir. Mesela, erkekler rasyonelliğin ağır bastığı politika, hukuk ve savaş gibi alanlarda, kadınlar ise çocuk yetiştirme ve ev idaresinde uzmanlaşmışlardır. Erkekler

kadın ve çocukların ihtiyaçlarını giderme ile yükümlü oldukları için, Allah onları kadına göre mirastan iki payla ödüllendirmiştir. Aslında, erkek üçte iki oranında mülk edinirken, kadınlar da aynı şekilde üçte iki oranında (üçte bir temellük ettikleri ve üçte bir oranında nafaka ve mehir ile erkekten elde ettikleri fayda ile) kazanç elde etmektedirler. Nihâyetinde, erkekler rasyonellikleri dolayısıyla pek çok alanda tam kontrole sahipken, kadınlar da duygusallıkları sebebiyle daha ziyade yardım edilmeye muhtaç görülmüştür.

Yukarıda bahsedilen görüşler Tabatabâî'nin *İslam Kadın Meselesinde Ne Gibi Yenilikler Getirdi?* adlı eserinin "Kadın Hakları Konusunda Bilimsel Tartışmalar" başlığındaki uzun bölümün özetiydi.¹⁷ Bunu müteakip "Batıda Kadınların Özgürlüğü" adlı bölümde, Tabatabâî aşağıda bahsedeceğimiz şu delilleriyle konuya devam ediyor:

Şayet "Kadınların sosyal olarak gelişmesindeki eksikliğinin sebebi, kadınlara yönelik bu algıdır" şeklinde itiraz edilecek olunursa, bunun cevabı "İslami hükümlerin kendisinde değil, onların yanlış uygulanmasıdır" şeklinde olur. Takva sahibi olmayan idareciler kadının olgunlaşmasındaki noksanlığın ve eksik yetişmelerinin asıl sebebidir. Çağdaş Batı, kadının erkeğe nazaran rüştdeki eksikliği görmezden gelerek, evrensel olarak erkek ve kadını hukukî açıdan eşit kabul etme gafletinde bulunur. Yaygın olan görüş ise, erkek ve kadının eşit yaratılmasına rağmen kadının asırlarca pek çok şeyden mahrum bir şekilde yetişmesi sebebiyle erkekten rüşd ve meziyet bakımından daha nâkıs kabul edildiğidir.

Tabatabâî'nin dile getirmeye devam ettiği şu görüşü eleştiriyoruz: "Şayet kadın erkekten daha nâkıs yaratılmamış olsaydı, kadının erkeğe tabii eşitliği zaman içerisinde ortaya çıkar ve bu süreç esnasında kadınlar öncelikli ve ikincil melekeleri ile erkeklerle eşitlenmiş olurdu. Tarih boyunca ve hatta modern Batı'da dahi, İslam'ın resmi olarak erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğünü tanıdığı tüm konularda (siyaset, hukuk ve savaş) erkek hala hâkim ve biz erkek ile kadın arasında bir eşitlik göremiyoruz."¹⁸

¹⁷ *el-Mizân fî Tafşîr el-Kur'ân* da Bakara,2/228-42 âyetlerinden sonra ayrıca yazılmıştır. (*el-Mizân fî Tafşîr el-Kur'ân*, 3. Baskı, Beyrut: el-Alami, 1974, II. 260-77.)

¹⁸ *el-Mizân*, ss. 276-7.

Allame Tabatabâi Nisâ, 4/34 âyetini şu şekilde açıklıyor: “Âyette geçen *fazıla* (üstünlük) kavramıyla, Şâri’nin bazı hükümleri erkek ve kadına ayrı ayrı tevdi etmesiyle hem erkeğin hem de kadının sahip olduğu avantajlar kast edilmiştir. Her nasıl ki erkeğin çok eşlilik, mirastan daha fazla pay alma gibi avantajları varsa, kadının da erkekten nafaka ve mehir talep etme hakkının bulunması da kadının avantajdır. Allah, bahsedilen bu faydaları insan ruhuna zerk etmiştir. Âyette geçen, *kayyim* kelimesi ise “kıyam halinde duran”, yani “bir başkasından sorumlu olan” kimse anlamındadır. *Kavvâm* ve *kayyim*, “kıyâm” kelimesinin mübalağa sığasında kullanımındadır. Âyette geçen *mâ fedalle’llah* (yani Allah’ın daha fazla verdiği) ile kast edilen, Allah’ın erkeğe yaratılışında verdiği avantaj (yani üstün akıl yetiler) ile zorlu görevlerin üstünden gelebilmesidir. Kadınların hayatı ise duygusallık, letafet ve hassas duygulara dayanır. Âyetin devamında geçen “onlar kadınları destekler” cümlesiyle nafaka ve mehir kast edilmiştir. Erkeğin otoritesinin (Allah’ın kendilerine bir pay fazla vermesi ve kadınları desteklemeleri) genel olarak yorumlanmasının sebebi, bu hükümler sadece karı ve koca ile sınırlandırılmamış, aksine her iki cinsin de bekasını etkileyen kamusal konularda da erkek sınıfının (cinsinin) kadın sınıfı üzerindeki otoritesini kapsamaktadır. Mesela, fiziksel güç ve rasyonellik gerektiren idare, yargı ve askeri savunma gibi meseleler. Velhasıl, âyetin başlangıcı “erkekler kadınların koruyucusu ve gözeticisiler” diye genel bir hüküm ihdas edilip akabindeki ifadeler de bu çerçevede dikkate alınmıştır. Bir kadının görevi kocası yanında iken ona itaat etmesi, kocasının yokluğunda ise kocasına itaate muhalif sayılabilecek herhangi bir durumda iffetini korumasıdır.¹⁹

Zuhruf, 43/18. âyetinin tefsirinde, Allahme Tabatabâi duygusallık ve nezakette kadınların erkekten daha güçlü, akıl hususunda daha zayıf olduğunu ifade ediyor. Duygusallıkların en bariz göstergesi, bedeni süslemeye yönelik fazla düşüklükleri ve düşünme melekesine bağlı delil getirmedeki zayıflıklarıdır.²⁰

Ayetullah Murtezâ Mutahharî, hocasının görüşleri doğrultusunda aşağıda verdiğimiz alıntıda istihkaka dayalı adalet kavramını şu felsefi açıklamayla yapmaktadır:

¹⁹ *el-Mizân*, Nisâ, 4/32-5 âyetlerinin tefsir özeti için, IV. 335-9; ve *kiwamah* (erkeğin kadın üzerindeki velâyeti) kavramının anlamı üzerine ayrıca ele alınan değerlendirme için ise, IV. 346.

²⁰ *el-Mizân*, XVIII. 90.

İslam erkek ve kadın için eşit haklar sunma fikrine karşı değil, eşit haklar verme fikrine karşıdır... Erkek ve kadındaki tabii farklılıkları nedeniyle farklı haklar sunmak adalete ve fitri haklarla mütenasip olmasının yanı sıra, aile mutluluğunu ve dolayısıyla da toplumun gelişimini ihdas etmiş olmaktadır. Adalet, fitrat ve tabii haklar, bazı hususlarda erkek ve kadına farklı muamele edilmesini gerekli kılar... Kişinin tabiatında bulunan ve onunla doğuştan gelen istidadi tabii hakların temelini ve gerekçesini oluşturur.²¹

Hayatının son yıllarında, Ayetullah Hüseyin Ali Muntazarî Nacafabadî,

...erkek ve kadın için tüm hak ve sorumluluklar adalete dayanmalıdır. Ancak adalet her hususta erkek ve kadın eşitliğini sağlamak olmayıp, daha ziyade herkese hak ettiği ölçüde ve kabiliyetleri oranınca, sahip oldukları sorumluluklar ölçüsünde hak verilmesidir.²²

diyerek istihkaka dayalı adalete fikhî bir açıklama getirmiştir.

b. İstihkaka Dayalı Adaleti Savunan Ekolün Delillerinin İzahı

Sözü edilen düşünürlerin (kendileri bir zamanlar doğrudan ya da dolaylı olarak hocalarım olmuştur), nassa ve akla dayalı delilleri aslında şu şekilde sıralanabilir:

İlk olarak, eşitsizlik fikrini ileri süren sağlam ve geçerli argümanlar olmadığı sürece, nassa dayalı hukuki eşitlik argümanı, erkek ve kadın arasındaki hukuki eşitliğin tartışıldığı alanın başlangıç noktasıdır.

İkincisi, hukuki eşitliğin aksini ortaya koyan nassa dayalı argümanlar, nassın bağlamının dışında kullanılan argümanlardır. Yani, böyle bir durumda

²¹ Mutahhari, Murtaza, *Nezam-e Huquq-e Zan dar Islam* (İslam Kadın Hakları Nizamı), Tahran: Sadra 1990, ss. 144, 155 ve 180.

²² Muntazari Najafabadi, Hüseyin Ali, *Hokumat-e Dini ve Hoquq-e Ensan* (Dini Hükümet ve İnsan Hakları), Kum 2007, ss. 119-20. Adı geçen kitap, bu konu hakkındaki son görüşlerini içermektedir, ss. 119-129. Önceki görüşleri için, bkz. *Dirâsât fi Wilâye el-Fakîh ve Fıkh el-Devle el-İslamiyye* (Fakih ve İslami Hükümetin İçtihadının Kurallarına dair dersler), Kum 2003, I. 335-62. Bu eserde yukarıda bahsi geçen hadisler için Buhârî ve *Nech el-Belağa*'ya başvurmuştur. Ayrıca, Muntazarî'nin *Nech el-Belağa*'nın 80. hutbesinin açıklamasında "muhtemelen Hz. Ali bu hutbesinde *Aişe'ye ve Aişe'ye benzeyen kadınlara, fakat hepsi değil* şeklinde atıfta bulunarak başlaması (Cemel savaşında Hz. Ali'ye isyan çıkarmadaki rolü sebebiyle olsa gerek) bahsedilmeye değer." (Tahran: Sara'i, 2003, III. 234-7.)

özel ya da olası argümanın kat'î karine gibi düşünülmesi, fakîhe, âmm ve haki-ki manayı göz ardı etme imkânını sağlayarak, hukuki eşitlik argümanın tartışılmasına mahal bırakmamaktadır.

Üçüncü olarak, bu bakış açısının aklî delili şöyledir; salt aklın iyi kabul ettiği adalet, aslında insanlara tabii istihkaklarına göre muamele edilmesi anlamına gelir. Fitrî haklar insanın özündeki kapasitesinden sadır olur. Adalet, bu tabii hakların erkek ile kadın kapasitesinin birbirine benzediği durumlarda her ikisini de aynı tabii ve şer'î haklara muhatap kılar. Ancak, kapasitelerinin farklılaştığı tabii ve dolayısıyla şer'î haklarda, erkek ve kadın açık şekilde farklı haklara tabi olurlar. Eşitlere eşit, eşitsizlere ise eşit olmayacak şekilde muamele etmek adaletin özüdür. Yani, erkekten daha farklı yeteneklere sahip olmalarına rağmen, birtakım meleke ve kabiliyetleri eksik olan kadın ile erkeğe aynı hak ve sorumlulukları vermek adaletsizliktir. Bu nedenle, erkek ile kadın haklarındaki farklılık ayrımcılık değil, aslında adaletin kendisidir.

Bu açıdan bakıldığında, kadınlar hakkında mevcut hükümler adaletin özüdür, nitekim nass ve akıl bunu desteklemektedir. Bu hükümlerin doğru bir şekilde uygulanması hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutluluk getirecektir. Bunun aksi, yani erkek ve kadının hukuki eşitliği aklın ve dinin kabul edilmez.

2. Kur'an'ın Ruhu ve İslamî Standartlar Işığında Eşitlikçi Adalet ve Temel Haklarda Eşitlik

Şimdi sıra gelenekçi düşünürlerin kadın haklarına bakış açılarını tenkit etmeye geldi. Makalenin bu kısmında öncelikle onların aklî argümanlarını ve diğer bölümde de nassa dayalı argümanlarını tartışalım. Bu tartışmayı üç bölüm halinde ele alacağız. İlki, istihkaka dayalı adalet kavramının kökenini derinlemesine incelemek, bunu yaparken 'eşitlikçi adalet' kavramını da analiz etmeliyiz. Akabinde eşitlikçi adalet algısının üstünlüğüne dair aklî delilleri sunup, son olarak da hem eşitlikçi adalet hem de temel haklarda eşitlik fikrinin Kur'an'ın ruhu ve İslamî standartlara daha uygun olduğundan bahsedeceğiz.

a. İstihkaka Dayalı Adaletten Eşitlikçi Adalet

İstihkaka dayalı adalet fikrini savunanlar şunları delil gösteriyorlar: eşitler eşit muamele görmeli. Çünkü onlar eşit haklara sahiptir. Eşit olmayanlara ise hak ettikleri eşitlik nispetince muamele edilmeli. Nitekim şu aşikârdır ki insan

kapasitesi, yeteneği ve potansiyeli oranınca değerlendirilir ve bu nedenle eşit olmayanlar arasında eşit muamele adaletsizliktir. Bu açıdan bakıldığında, insan eşittir. Ancak nispeten eşittir ve insanlar kabiliyetleri oranınca haklara sahiptir. Bu adalet fikri *nisbî eşitlik* kavramı ile uyumludur.

Az önce bahsedilen en eski ve yaygın olan adalet kavramı, Müslümanlar tarafından Kur'ân ve İslam'a uygun olduğu kabul edilen Aristo'nun *dağıtıcı adalet (distributive justice)*²³ kavramına yakındır.²⁴ Buna göre *her şeyin ait olduğu yere oturtulduğu ve buna göre de herkese hak ettiği kadar hakkın verildiği*²⁵ adalet tanımı, kölelik ve cinsiyetten kaynaklanan eşitsizliği destekleyen Aristotelyen (*adalet*) kavramından yola çıkarak Müslüman filozofların adaletten anladıklarını yansıtmaktadır.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilanı (1776) ve Fransız Devrimi'ndeki *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'nden (1879) sonra literatüre 'nisbî eşitlik' kavramının yerine muhtelif yasalarda dinî ya da tabii haklar konusunda tüm insanların eşit olduğu, yani 'temel haklarda eşitlik' kavramı geçti. Bu görüş zamanla 'dağıtıcı adaletin yeni bir formülasyonunu beraberinde getirdi.'²⁶ *yani farklı kabiliyet ve potansiyele sahip olmalarına rağmen, insan olmaları sebebiyle, herkes eşit derecede hak ve saygıyı hak eder.*²⁷ Diğer bir deyişle, *tüm insanlar eşit haklara sahiptir.* Bu da aynı şekilde iki öncüle dayanmaktadır: ilki, an-

²³ *Nikomakhos Etik*'in ikinci bölümünde, dağıtıcı adalet, genel adalet anlayışından farklı olan belirli üç tür adalet türlerinden biridir. Aristo, istihkaka dayalı adalet ile nisbi eşitlik arasındaki ilişkiyi şu iki eserinde ele almaktadır: *Politika*, 1282b, 16-21 satır; *Nikomakhos Etik*, 1331a, 10-28 satır.

²⁴ 10. yüzyılda İshak ibn Hunayn tarafından Arapçaya tercüme edilen *Nikomakhos Etik*, Müslüman âlimler için erişilebilir bir kaynaktır. Ben Abdurrahman Badawi'nin 1979 Kuveyt baskını kullanıyorum. Aristo'nun *Politikası* aynı tarihlerde henüz tercüme edilmemişti, ancak bazı Müslüman âlimler kısmen bu eserden haberdardı: el-Kindî, *Resâ'el el-Kindî el-Felsefiyyeh* (Kahire 1965, I. 384); el-Mesudi, *el-Tenbîh ve el-İsrâf*, s. 118; Miskevayh, *Tartib el-Saâda, Molla Sadra'nın el-Mebde ve el-Maad* eserinin dipnotunda zikredilmiştir (Tahran 1896, ss. 458-9); Ibn Sina, *Risâle el-Aksal el-Hikme* (Tahran 2009).

²⁵ Bu ifadeyi adaletin tanımı olarak kullananlara örnek olarak Molla Hadi Sabzevari *Şerh el-Esma el-Hüsna ve Şerh dua el-Sabah* kitabı gösterilebilir. (Tahran: Maktabat Basirati-Tarih belirtilmemiş, s. 54)

²⁶ John Rawls adalet kavramı üzerinde çalışan en meşhur düşünürlerdendir. Adaletin konseptleri ve yaklaşımlarına dair tartışmaları burada hakkıyla ele almamız mümkün değildir, bunun için müstakil bir başka çalışma gereklidir.

²⁷ R. H. Tawney, *Equality*, New York: Capricorn 1961, ss. 35, 37, 90.

çak eşit olmayan durumlarda eşitsizliğin uygulanması, ikincisi de eşit olmayan muamele için geçerli bir gerekçe olmadığı sürece, dağıtıcı adalet anlayışının temelinin hukukî eşitlik olmasıdır.²⁸

Eski ve yeni dağıtıcı adalet kavramların karşılaştırılması kadın hakları konusunda şunu göstermektedir:

- a. Erkek ile kadın arasında şüphe götürmez biyolojik farklılıklar vardır.
- b. Eski adalet kavramına göre kadınların daha az haklara sahip olmasının gerekçesi kadının biyolojik ve psikolojik karakteristiğidir.
- c. Kadının da insan cinsinden olması onun temel haklar konusunda erkeklerle eşit haklara sahip olmasının delilidir.
- d. Bu kurallar sadece kadının korunması hakkı (pozitif ayrımcılık) gibi eşit olmayan hakları düşünmemizi sağlayacak geçerli gerekçeler olduğunda aşılabılır.

Bu bölümde, Müslüman düşünürlerin dağıtıcı ve nisbî adaleti, yani Aristotalyen bakış açısına²⁹ göre oluşturulmuş istihkaka dayalı adalet ile dağıtıcı adalet kavramına dayanan temel haklarda eşitlik yani 'eşitlikçi adalet' anlayışlarına değineceğim.

b. Eşitlikçi Adalet Anlayışının İstihkaka Dayalı Adalet Anlayışına Tercih Edilmesi Gerekliğini İddia Edenlerin Akli Delilleri

Eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik fikrî, istihkaka dayalı adalet ve nisbî eşitlik fikrinden neden daha makul? Bu soruyu İslam, Kur'ân ve Sünnet'e atıfta bulunmadan, aşağıda yer vereceğim önermeler ile açıklayacağım.

Önerme 1: Adalet din ötesi (pre-religious) bir kavramdır. İnsanoğlu adalet fikrine akıl yoluyla da ulaşabilir. Herkes genel hatları ile adalet ve adaletsizliği birbirinden ayırt edebilir. İnsanoğlu adaleti tecrübe, kolektif ve tarihi gerekçeler-

²⁸ Isaiah Berlin, 'Equality', idem, *Concepts and Categories: Philosophical Essays*, Oxford University Press 1980, ss. 82-84.

²⁹ Aristotalyen adalet kavramı Martha Nussbaum ve Alasdair McIntyre gibi bazı Neo-Aristotalyen felsefeciler tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. Nussbaum kendini Aristo'nun kısmi eşitlik fikrinden uzak, temel haklarda eşitlik fikrine yakınlaştıracak şekilde Aristo okuması yapmaktadır. Bu konuyla alakalı tartışmalar için bkz. Dennis McKerlie, 'Aristotle's Theory of Justice', *Southern Journal of Philosophy* 39 (2001), ss. 119-41.

le tanımlar. Uzun bir süre, kadın, köle ve siyahîler gibi kendi aralarında benzerlik gösterenlerin; özgür, beyaz erkekten daha aşağı konumda olması nedeniyle istihkaka dayalı adalete ve nisbî eşitliğe tabi olmaları gerektiği fikri hâkimdi. Bu hukukî hiyerarşi asırlarca “adalet” olarak kabul gördü ve dolayısıyla zaman içerisinde meşrulaştırıldı.

Ancak, bu fikir bir süredir ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Günümüzde insanların hak kavramıyla ilgili algılarının değişmesi sebebiyle, insanlar istihkaka dayalı adalet anlayışını ve nisbî eşitliği kabul edilebilir görmemektedir. İnsanlar, insan oldukları için eşit haklara sahiptir, yoksa kadın, köle ve siyahîler gibi toplumsal sınıflara ait oldukları için değil. İnsan olarak her şahısta gerekli olan onur ve saygı, insanın özünde ve tabiatında içkindir. Cinsiyet, ırk, renk, siyasi ideoloji, sosyal statü ve benzeri atıflar ise onun özünde ve doğasında yoktur (yani bunlar insanla özdeş değildir). Diğer bir deyişle, “ehil ya da ehliyet sahibi (zî hakk)” kavramının anlamının değişmesiyle bütün insanlar, insan oldukları için eşit haklara sahip kabul edildiler. *Nasıl ki nisbî eşitlik fikri hakların sosyal sınıflara göre dağıtıldığı bir dönemde makul idiyse, bugün de insanlar için insanlık erdemi gereği, insanın birtakım haklara sahip olduğu, temel haklarda eşitlik fikrinin kesinlikle geçerli olduğu ve hukukî eşitsizliğin zorunlu bir sonucu olan nisbî eşitliğin de artık savunulamaz olduğu kabul edilmektedir.*

Önerme 2: Günümüzde yaygın olan adalet fikri, eşitlikçi adalet anlayışdır. Diğer bir deyişle, adalet tüm insanlara eşit muamele etmek anlamına gelmektedir ki bu nedenle insana dair hiçbir hususiyet, hukukî eşitliğe mani ya da hukukî ayrımcılığa bir gerekçe oluşturamaz. Hukukî eşitlik, muteber bir delil bulunması şartı ile ancak bir kenara konabilecek temel bir nosyondur. Nasıl ki siyah olmak hukukî astlık için bir delil olarak gösterilemezse, aynı şekilde kadın olmak da hukukî eşitsizlik için muteber bir delil değildir.

Önerme 3: İstihkaka dayalı adalet anlayışı, nisbî eşitlik fikri temel alınarak inşa edilmiştir. Bu fikir sadece “-meli (zorunluluk) anlayışından -dır”ın istinbatı” ile inşa edilebilir. Yani, kadın erkekten biyolojik ve psikolojik olarak farklı olduğu için, kadın daha az haklara sahip olmalıdır. Ancak, burada “-meli” den yapılan “dır” çıkarımı oldukça problemlidir.³⁰ Çünkü bu istinbat türünü desteklemek için felsefî temellendirme gereklidir. Nitekim bahsi edilen örnek için henüz böyle bir

³⁰ Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies* (4. Baskı, Londra: Routledge and Kegan Paul 1962, I. 62)

temellendirme teklif edilmemiştir. Bu arada erkek ve kadın arasındaki farklılığı yadsımıyoruz. Söylemek istediğimiz şey daha ziyade erkek ile kadının eşit olmayan haklara sahip olabilecekleri görüşüne itiraz ettiğimizdir. Hangi felsefî sav “dır”ın “-meli” anlayışını destekleyebildiğini iddia edebilir? Kadınlığın daha az haklara haiz olmasını gerekli kılan aklî delil nedir? Hangi fiziksel zayıflık ya da duygusal olma hali daha az haklara ehil olmayı meşru kılabilir?

Önerme 4: Hukukî eşitlik, adalettir ve eşitsizlik de zulümdür.* Dahası, adaletin bizatihî iyi, zulüm ise bizatihi kötü olduğu şüphesizdir. Eşitlik neden adalet ve eşitsizlik zulümdür? Gelenekçi düşünürler eşitliği ne bizatihî iyi ne de adaletin bir parçası olarak kabul ederler. Onların kabulüne göre adalet, eşitlik fikri ile değil, istihkakla bağlantılıdır. Dolayısıyla insanların istihkak oranları eşitliği zorunlu olarak beraberinde getirmez. İstihkak, her şahsın kabiliyeti nispetince ne daha çok ne de az eşleştirici bir anlayıştır. Bu nedenle, kadına, köleye ve gayri Müslime hak ettiği nispetinde hak tanır. Dolayısıyla, erkek ile kadının, köle ile özgürün, Müslüman ile Müslüman olmayanın birebir eşitliği adalet anlayışına muhalif olmaktadır. Ancak, insan aklı bugün istihkaka dayalı ayrımları anlama-mamakta hatta bu anlayışa dayalı adaleti zulüm olarak kabul etmektedir.

Asırlarca, istihkaka dayalı adalet anlayışı kölelik, sosyal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve benzerlerini meşrulaştırmaya hizmet etti. Hakikatte sözü edilen istihkaklar nasıl oluşturuldu? Hangi kat’î delil ile kadına bu kadar, erkeğe de şu kadar pay verme fikrini oluşturduk? Yoksa iddia edilen istihkaka dayalı farklılık ve buna bağlı olarak asırlarca uygulanan hukukî ayrımcılık bir tür antropolojik çalışma sonucuyla mı aklî delil haline geldi? Nassa dayalı delilleri daha sonra tek başına ele alacağım, ancak şunu ifade etmek gerekir ki istihkak temelsiz varsayımlar üzerine dayandırılmıştır.

Hukukî ayrımcılık bizatihî zulümdür, çünkü insanoğlu özü ve haysiyetinde, kendisine benzer fırsatlar verilmesinde, olgunlaşma ve tekâmül edebilme yetisine haiz olmasında birbirine benzer. İşte haklar hususunda eşit olmanın temeli, tüm insanlığın bölünmez bir insanî özün parçası olmasıdır. İnsanlar eşit haklara sahiptir, çünkü aynı ilahî cevheri paylaşmaktadırlar. İnsanın haysiyeti ayrıca eşit haklara sahip olmasının sebebi, işte bu müşterek cevherden gelmektedir.

* Burada “zulüm” kavramı makalenin İngilizce nüshasında “injustice” olarak tercüme edilmiştir. Ancak biz bu çeviride makalenin Farsça nüshasında kullanılan ve anlam bütünlüğünü tamamlayan “zulüm” kavramını kullanmayı uygun gördük.

İnsanoğlu aynı hakları paylaşmayı hak eder, çünkü hepsi aynı cevheri paylaşmaktadır. Benzerlikleri özlerinde bulunan kabiliyetlerinden gelmektedir, bu kabiliyetlerin nasıl anlaşıldığından değil.

Ehl-i Adalet, ilahî adalet fikrine inanır.³¹ Onlar adaletin dine tekaddüm edilmesi gerektiğini düşünür. Adalet fikri, sadece itikat ve kelam ile sınırlandırılmaz. Şeriât-ı ilâhî âdildir. Bu mezhebin fıkhı, adalet merkezlidir. Yani, adalet merkezli demek hükümleri zorunlu olarak adalet prensibi ile mutabık bir şekilde istinbat etmektir. Adalet fikri, erkek ve kadın için hukukî eşitliği talep ederken, ayrımcılık zulme götürür. Burada 'adalet' ile eşitlikçi adalet anlayışını kast ediyoruz, dolayısıyla da istihkaka dayalı adalet fikrinin günümüzde eşdeğeri hukukî ayrımcılık ve zulümdür (yani adaletsizliktir).

Önerme 5: İnsan haysiyeti ve hukukî eşitlik kavramları birbiriyle mutabıktır. Şayet insanlar, insan oldukları için şerefli ise, erkek ve kadın da aynı cevheri paylaşmaları sebebiyle mükerremdir. Bu durumda hukukî ayrımcılık, insan şerefine inkâr olmaktadır. Nasıl ki, geçmişte, ataerkil yapı insan şerefi prensibine herhangi bir şekilde değinmemişse, bugün de bu prensip ataerkilliğe ve onun taleplerine yer vermemektedir. Çağdaş rasyonel bakış açısından, şeref ve adalet hukukî eşitlik olmadan bir anlam ifade etmemektedir. Söylenmek istenen şudur ki insan haysiyet ve onuru ile eşitlikçi adalet arasında zorunlu bir ilişki vardır.

Önerme 6: Hikmet her zaman evla olanın zayıf olana tercih edilmesi anlamını barındırır. Zayıf olanın, evla olana tercihi mümkün olmakla birlikte, hikmetli bir tercih değildir. Nasıl ki dün akıl, erkek ile kadın arasındaki hukukî eşitsizliği adalet ve fazilet olarak gördüyse, bugün de aynı akıl bu ayrımcılığı sadece baskılama ve insan haklarının ihlali olarak kabul ediyor. Fıkıh geleneğinde bulunan, kadınların cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılığa tabi tutulmasını önceleyen hükümlerin gözden geçirilmesi, bu hükümlerin hukukî olarak cinsiyet eşitliği fikrine karşı zayıflığını ortaya koymaktadır. Herhangi bir âkil adamı, vicdanı ile baş başa bıraktığımızda, kaçınılmaz bir şekilde eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik fikrini, geleneksel düşünürlerin ayrımcı hükümlerine tercih edecektir. Bu tercihin rasyonel olduğu muhakkaktır.

³¹ Şii Müslümanlar ve Mutezili Sünnî Müslümanlar.

c. Eşitlikçi Adalet ve Temel Haklarda Eşitlik Anlayışı Neden Kur'ân Ruhu ve İslamî Standartlarla Daha Uyumludur?

Eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik anlayışı neden Kur'ân'ın ruhu ve İslami standartlarla daha uyumludur?³² Burada bu sorunun cevabını kelimâ bakış açısı üzerinde cevaplandırmaya çalışacağım.

Şayet adalet dinden de önce geliyorsa, açıkçası sonra gelen önce geleni ne tanımlayabilir ne de belirleyebilir. Adaletin dine öncelenme fikri, aynı zamanda rasyonalite ile mutabıktır. Yani, adalet aklî delillerle tanımlanmıştır; bu nedenle kavramlar, söylem ve hâkim görüşler aklî yöntemler ve süreçlerle mutabık şekilde dönüşüme uğrar. Adalet fikrinin İslam, Kur'ân ve Sünnet'te merkezi bir rolü olduğu gerçeği yadsınamaz. İnsanların, dini adalet prensibince tercih etmeleri sebebiyle, Şia ve Mutezile kelimânda adalet kavramının önemli bir rolü vardır. Allah âdildir, dünya da adalet prensibi üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle de şer'î hükümler adil bir şekilde verilir. Sadece adaleti kısmî olarak gösterse de, insanoğlunda adalet standardını idrak edebilecek kabiliyet mevcuttur.

Adalet, eşitlik (*kıst*) ve insaf kavramları Kur'ân ve Sünnet'te tanımlanmamış olmakla birlikte bu kavramlar güçlü bir şekilde teyit edilmiş ve desteklenmiştir. Şüphesiz ki, Allah insanoğlunun, O'nun insana verdiği akıl ile idrak ettiği adalet türünü desteklemektedir. *Şayet Allah adaletin başka bir manasını (yani alışla gelmiş diğer manaların dışında bir manayı) kast etseydi, Müslümanları bu yeni manadan haberdar ederdi.* Bu nedenle de mevcut dil ve mantığı Kur'ân'a atfedebilmemiz mümkündür.

Şayet günümüzde eşitlikçi adalet anlayışı hakim paradigmaydı, o halde kuşkusuz bunun aksine işaret eden kesin bağlamsal bir delil bulunmadığı sürece, Kur'ân ve Sünnet'teki adalet kavramı da bu paradigma çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik kavramları Kur'ân ruhu ve İslamî standartlarla uyumludur. Çünkü İslam öğretisine göre, Allah doğrudan ahd-i ilahiyeyi kabul edip, emaneti taşıyan insan nefsine, ruhuna hitap eder. Şahsın fazileti ve insan olma kimliği, onun ruhundadır. Nitekim insan vücudundaki

³² 'Kur'ân ruhu ile uyumlu' ifadesini Fazlur Rahman kadın hakları konusunu tartışırken kullanmıştır. Bkz. 'İslam'da Kadın Hakları: Modernist Bir Yaklaşım', Hanna Papanek ve Gail Minault (editör), *Separate Worlds: Studies of Purdah in South Asia* (Delhi: Chanakya Publications 1982, ss. 285-310).

hücreler birkaç yılda bir tabîi olarak tamamen değişime uğramaktadır. Bedenen haşrolma konusu tartışmalı olmakla birlikte, insanoğlunun ruhu haşrolduktan sonra onun mükafat ve cezalandırmaya tabi tutulacağına dair hiç şüphe yoktur.

İlahî nefesten üflenen ruh, insanı insan yapan ve onu diğer hayvanlardan ayıran şeydir. Melekler insana bu ilahî hediye sebebiyle secde etmişlerdir. İnsan şerefi ve haysiyeti şüphesiz bu ilahî ruhtan gelmektedir, dünyevî bedenden değil. İnsana duyulan saygı bu ruh sebebiyledir, beden ise sadece bu ruh için bir kılıftır. Eril ya da dişil, insanoğlunun aslı bu mücerret ruhtur, o da ilahî hak ve sorumlulukların muhatabıdır. Ruhun cinsiyeti yoktur. Bu nedenle, insan hak ve sorumluluklarının temeli eşitliktir. Herhangi bir şekilde eşit olmayan hak ve sorumluluk hükmü için kesin bir delil gerekir ki bu, Kuran'ın ruhu ve İslamî standartlarının zorunlu kıldığı bir şarttır.

4. Erkek ve Kadın Arasındaki Hukukî Farklılığın Delili Olan Nassların Eşitlikçi Adalet Bakış Açısıyla Yeniden Okumak

İstihkaka dayalı adalet anlayışından istinbat edilen şer'î hükümlerin bazıları, İslam'ı zayıflatmakta ve günümüz algısı bu hükümleri adaletsiz, etik dışı, ilkel ve kabul edilemez olarak değerlendirmektedir. Diğer bir deyişle, eşitlikçi adalet standardı bakış açısına göre bu hükümler, ayrımcı ve baskılayıcıdır. Bunların problemsiz olduğunu düşünenlere³³ diyecek bir şey yok, ancak bir problemin var olduğunu kabul edenler, istihkaka dayalı adalet anlayışının birtakım eksiklikler barındırdığı kabul etmelidir. Peki, bu eksiklikler nelerdir?

Ulema (iii) dini argümanlara (iv) belli bir anlam çerçevesinden bakarak (ii) belli kabullere dayanan varsayımlar üzerinden (i) sonuca ulaşır.* Daha önce istihkaka dayalı adalet anlayışının ataerkil yaklaşımını, kabullerini ve aklî dayanaklarını değerlendirmiştik, şimdi ise dini delillerini değerlendireceğiz.

Nüzul döneminde, İslam kadın haklarını geliştirme hususunda dev bir adım atmıştır. O dönemde yaşayan kadınların şartları göz önünde bulundurulduğunda, İslam kadınların dünyadaki konumlarını yükseltmiştir. Bahsedilen

³³ Bu hükümlerin bir kısmına *Haqq el-Nass* adlı eserimin 'Dini Entelektüellik ve İnsan Hakları' adlı bölümünde değindim. (*Haqq el-Nass*, ss. 94-9.)

* Bu cümledeki rakamlar, İngilizce metnin rakamlarını takip ederek yerleştirilmiştir, bu nedenle de asıl olan sıralamaya uymamaktadır.

gelişme iki şekilde yapılmıştır: Biri, erkek ile kadın arasında kâmil bir eşitlik anlayışını getirerek; diğeri ise, kadın haklarını tamamen erkeğinkiyle eşitlemeden geliştirerek. Peki, eşitsizliğe işaret eden hükümler, İslam'ın son sözleri midir? Diğer bir deyişle, bu hükümler değişmez ve bâkî hükümler mi, yoksa değişebilen ve muvakkat hükümler midir? Şayet ilki ise, o halde bu hükümleri kadınların tabiatı gereği hak ettikleri nisbî haklar olarak yorumlamak zorundayız. Nitekim bu da bizi istihkaka dayalı adalet anlayışına götürmektedir. Ancak o dönemde dünyanın köleliğin kaldırılmasına hazır olmaması gibi gerek o dönemde gerekse asırlar sonra dünyanın eşitlikçi adalet anlayışını kabul etmeye hazır olmadığına düşündüğümüzde, Şârî'nin tedricilik esasını uygulayarak hedeflenen şartlara ulaştığını fark ederiz. Öncellikle, Şârî genel haklar hususunda eşitliğe işaret etti ve toplumun kabullenmesinin güç olduğu insan hakları gibi meselelerde toplum tamamen hazır olana kadar yarım adım attı. İstihkaka dayalı adalet anlayışı bu adımın ilk yarısı ise, diğer yarısı eşitlikçi adalettir.

Gelenekçi Müslüman düşünürler İslam'ın erken döneminde oluşturulan çoğu hükmün değişmez ve ebedî olduğunu farz ettiler. Şayet öyle olsaydı, bu hükümler hâlihazırda diğer yöntemlerden üstün şekilde adil ve etik hükümler üretiyor olup çağdaş insan hikmetinin ürünü reddetmezdi. Ancak mevcut durum böyle görünmemekte, bu da hükümlerin aslında sabit olmadığına güçlü bir göstergesi olmaktadır. Kesin ve asla değişmeyen hüküm her zaman adil, etik, üstün ve makuldur. Bu nedenle, erkeğin imtiyazlı durumu ve kadınlar üzerinde kavvâm olması, nüşûzu fiziksel olarak cezalandırabilmesi, küçük yaşta kızları evlendirebilmesi, erkeğin tek taraflı talakı gerçekleştirebilmesi, iki kadının şahitliğinin bir erkeğe denk gelmesi, kadın diyetinin erkeğe oranla yarım olması, oğul mirasının kız çocuğunkinin iki misli olması, erkeğin nafaka ve mehir ödeme yükümlülüğü gibi hükümlerin tamamı tartışmaya açıktır. Yüce Kur'ân erkeğin kadın üzerinde kıvâme olması için iki sebep sunuyor: İlki Nisâ, 4/34'te geçtiği gibi 'Allah onlara bir pay fazladan vermiş', diğeri de Bakara, 2/228'de geçen, 'onlar kadınlar için mallarından harcarlar' ve 'Erkekler kadınlardan bir derece üstündür.' iki illet sebebiyle olduğu şüphesizdir. Şârî bu illetlerden bahsederken bu kuralların ne teabbudî ne de tevfikî olduğundan bahsetmiştir. Şayet bu iki illet mevcut ise hüküm de etkindir, yani erkek kıvâmedir. Ancak bu iki illet ortadan kalkarsa, hüküm de ortadan kalkar. Gelenekçi düşünürler, daha önce de değindiğimiz gibi, ilk illeti erkeğin kadın üzerinde tabii bir üstünlüğü, ikincisini de erkeğin nafaka ve mehir ödeme zorunluluğu olarak yorumladılar. İlk illeti erkeğin zihinsel ve fiziksel olarak daha güçlü olması, kadının da yoğun duygusallığı ve bedensel zayıflığı ile birlikte düşündüler. Ancak bu erkeğin dai-

mî üstünlüğüne ve kadının daha az hakka haiz olduğuna işaret eder mi? Bu konuyla ilgili aşağıdaki üç hususu göz önünde bulundurmalıyız:

i. Kur'ân'da Allah İsrail oğullarını diğer topluluklara göre daha ayrıcalıklı kıldığını belirtiyor: Ey İsrail oğulları! Bir zamanlar size lütfettiğim nimetimi ve sizi diğer milletlere üstün kıldığımı hatırlayın.”³⁴ Benzer bir şekilde Câsiye, 45/15 ve Âraf, 7/140 âyetleri de İsrail oğullarını yeryüzünde üstün kıldığından bahsediyor. Hâlbuki İsrail oğulları ne Hz. İsa'nın takipçilerinden ne de ümmet-i Muhammed'den daha üstündür. Âyette sözü edilen insanlar bu iki peygamberden önce gelenlerdir. Bu âyetler ise mutlak öncüller (*el-kadâyâ el-hakikiyye*) olmayıp, şartlara bağımlı mukayyet öncüllerdir (*el-kadâyâ el-harâciyye*). Yani, bu öncüller belirli bir zaman ve mekân ile mahdut, sınırlı bir üstünlüğe işaret eder, aynî ve tevarüs eden bir üstünlüğe değil.

Tam da aynı mantıkla, erkeğin kadına üstünlüğü de belirli bir dönemle ilişkili ve şartlarla mahdut öncüllerdendir. Yani, yeterli eğitim ve öğretimden geçmedikleri için daha aşağıda kabul edilmeleri kadınların geçmişte sahip oldukları şartlarla alakalı olup, fiziksel farklılıklara rağmen erkek ve kadının eşit olarak kabul edildiği dönemle ilişkili değildir.

ii. Yüce Kur'ân, Hz. Meryem'i diğer tüm kadınlara üstün kıldığından bahseder: “Yine bir zamanlar Cebraîl şöyle demişti: ‘Ey Meryem! Allah seni seçti, seni günahlardan uzak tuttu ve sana dünya kadınları arasında seçkin bir yer verdi.’”³⁵ Âyette geçen şartlara bağla mukayyet bir öncül ile o dönemdeki “tüm dünya kadınları”nı mı, yoksa mutlak bir öncül ile Hz. Hatice ve Hz. Fatıma da dâhil yaratılıştan kıyamete kadarki tüm kadınları mı kast ediyor?

Her iki âyetin zahirinden anlaşılan kalıcı bir üstünlüktür. Ancak Hz. Meryem ile İsrail oğullarının üstünlüğü güçlü münferit bir bağlamda olmaları sebebiyle kendi dönemleri ile mukayyet kabul edilirken, diğer taraftan aynı yöntem erkeğin kadına üstünlüğüyle ilgili âyetlere işaret eden bakış açısını sınırlandırmakta. Aklen insanlar, âkil oldukları için, erkeğin fiziksel ve aklî üstünlüğünü erkeğe üstünlük sağlayan değerler olarak kabul ettiler. Bu, kadınları, erkeğin fiziki ve ekonomik koruması olmadan yaşayamayacakları mukayyet bir sosyal ve ekonomik bağlama aitti. Tabiatıyla, bu tür bir bağlamda kadınlar, erkeklerin

³⁴ Bakara, 2/ 47, 122

³⁵ Âl-i İmrân, 3/42

kendilerinden daha fazla hak almalarını kabul ettiler ve aynı şekilde âkil insanlar da (*siretü'l-‘ukalâ*) da erkeğin daha fazla hak almasını adil ve hakkaniyetli gördüler.

Ancak, âkil insanlar erkek ile kadın arasındaki biyolojik, fiziksel ve psikolojik farkların erkeğin daha fazla hak elde etmesinin sebebi olarak görmemeye başlayıp hakkaniyetli erkek ve kadınlar haklar konusunda böyle bir ayrımın adil olmadığını, bunun sadece ayrımcılık olduğunu, hem erkek hem de kadının aile ve toplumda aynı ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu fark edince; o zaman kuşkusuz kölelikle ilgili âyetler gibi böylesi âyetlerin mutlak değil mukayyet yani dönemsel olduğunu kabul ettiler.

Aslında, bu tür âyetlerin sebeplerle ilintili olduğunu gösteren illetler vardır. Vahyin indiği bağlamda şayet bu illet fark edilmediyse, hükmün etkisi de benzer şekilde fesh edilir. Şayet konu teabbudî bir mesele ise, illet dile getirilmez. Çünkü illetin dile getirildiği yerde akli tartışmalara da kapı açılır.

iii. Yüce Kur'ân servet dağılımdaki eşitsizlikten ve buna bağlı olarak bazı insanların diğerlerine üstünlüğünden sosyolojik bir vaktia olarak bahsetmektedir.

Şu işe bak! Rabbin rahmetini sanki onlar paylaşıyorlar? Oysa dünya hayatında onların rızıklarını Biz paylaştırdık. Birbirlerinin işlerini görmele-ri için insanların bazılarını bazılarında üstün kılan da Biziz. Bil ki, Rabbinin peygamberlik lütfu, onların (üstünlük sebebi saydıkları) mallarından çok daha hayırlıdır.³⁶

Rızık konusunda bir kısmınızı diğer bir kısmınıza üstün kılan da Allah'tır.³⁷ Bununla birlikte Bizim, insanların bir kısmını diğer bir kısmından nasıl üstün kıldığımıza bir bak. Fakat şunu da bil ki, ahiretteki dereceler ve üstünlükler daha büyük olacaktır.³⁸

Hiç kuşkusuz, bu âyetler sosyo-ekonomik eşitsizlikleri Allah'ın takdirine izafe etmekte. İnsanların kabiliyetleri ve istidatlarındaki farklılıklar da böyledir. Ancak bunu müteakip akla şu temel soru geliyor: Aslında insanın mizacındaki farklılıktan kaynaklandığı bilinen bu sosyo-ekonomik eşitsizlikler insanlar arasındaki eşitsizliğin de temeli olabilir mi? Bu sorunun Kur'ânî ve İslamî cevabı

³⁶ Zuhuf,43/32

³⁷ Nahl, 16/71

³⁸ İsrâ, 17/21

“kesinlikle hayır”dır. Özellikle de kadınların erkekler gibi ev masraflarını paylaş- tıkları ve bilimsel ve beşerî alanlarda istidatlarını kanıtladıkları bir dönem ve şartlar altında, biz nasıl olur da cinsiyet farklılığı, eşit olmayan şer’î hakların sebebidir diyebiliriz? Son yıllarda, kadınlar erkeklerle aynı fırsat ve imkânlarla sahip olunca, bilimsel ve ilmî çaba bakımından aralarında gözle görülür hiçbir fark kalmamıştır. Bu yüzden, en azından, çağdaş akla göre hukukî ayrımcılık savunulamaz görünmektedir.

Yukarıda geçen üç hususa göre şu sonuca ulaşıyoruz: *Bahsi geçen âyetlerin açık olarak istihkaka dayalı adaleti ve nisbî eşitliği ortaya koyduğunu kabul etmekle birlikte, bu âyetlerin zikredilenin sabit öncüller gibi kesin ve sabit hükümler ortaya koydukları fikrini reddediyoruz.*

Kadınların hukukî ayrımcılığa tabi olmalarına işaret eden tüm ayet ve ha- disler, öncelikle mutlak olmayıp şartlarla mukayyet öncüllerdir, yani belirli bir dönem ve mekâna işaret ederler. Dolayısıyla bütün zaman ve mekânları kap- sayacak şekilde bütün erkek ve kadın tabiatına ait karakteri tasdik etmezler. Sonuç olarak, bu öncüller belirli bir çağda kadının ikincil ve geçici haline işaret eder. İkincisi, bu hükümler değişken ve muvakkat olup, sabit ve daimî değiller. Üçüncü olarak ise, bu hükümlerin muvakkat oldukları kabul edilmediğinde bile eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik fikirlerinin delilleri bu hükümlerin koşul- lu olarak nesh edilmesini sağlayacak güçtedir. Eşitlikçi adalet fikrinin savları makul bütünsel bir geçerliliği sunduğu sürece, eşitsizliğe işaret eden hükümler geçerliliklerini yitirmeleri sebebiyle nesh edilmiş kabul edilir. Bilhassa, ihtiyaten ‘koşullu olarak’ diyoruz, çünkü çağdaş akla göre, geçmişin geri dönebileceğini hayal edemiyoruz.

Gerçekte kadın hakları konusu ile ilgili mevcut üç delil, istihkaka dayalı adalet anlayışı için ortaya konan aklî deliller, aslında Kur’ân ruhu ve İslamî standartlar gibi eşit hakları ortaya koyan naklî delilleri pekiştirmektedir. Aklî ve naklî olarak iki tür olan deliller, eşitsizliği ortaya koyan naklî delilleri dönemleri ile mukayyet kıldılar. Dolayısıyla, bağlama dayalı delil gibi aklî ve naklî delille- rin temelinde eşitsizliğe işaret eden naklî deliller geçerliliklerini yitirmiş, mutlak öncüller iken muvakkat, yani bulunduğu dönem ile sınırlandırılmış, hükümlere dönüştüler.

5. Öngörülebilir iki itiraza cevap

Hakim olan Şârî, karmaşık mantıksal çıkarımlar içeren nesh gerekçesine engel olmak için en baştan, açık ve sarıh bir şekilde, daimi bir hüküm şeklinde erkek ve kadın arasında temel haklarda eşitliği teşri kılabilirdi. Ya da O, diğer şer'î hükümleri sorgulamamıza gerek bırakmayacak şekilde, Kur'ân ve Sünnet'in zahiri anlamıyla çelişmeyen eşit haklar getiremez miydi?

Bu soruyu şöyle cevaplayabiliriz: Asıl sorun Kur'ân ve Sünnet'teki şer'î hükümlerin hepsinin sabit ve kalıcı olduğuna dair kabuldür. Bu kabul kanıtlandı mı? Bunun hiçbir doğrulamaya ihtiyaç duymadığı bu kadar mı açık? Bu kabul ne açıktır ne de bunu kanıtlayabilecek geçerli bir kanıt sunulmuştur. Toplumların soysal, kültürel, iktisadî ve siyasî olarak zamanla büyük değişimler geçirdiği ve bunlara bağlı olan pek çok hükmün beraberinde değiştiği gerçeği sorgulanamaz. Bunun yanı sıra, akıl sahibi insanların icraatları tarihi süreç esnasında değişebilir. Bunun en açık örneklerinden biri, âkil insanların idaresi altında düşünürlerin ve toplumun kölelik konusunda hâkim anlayışta meydana gelen değişimdir. Bu yöntem aynı şekilde kadın hakları konusunda da uygulanabilir, nitekim bir asır öncesine kadar kölelikle alakalı yaygın olan anlayış bugün olduğundan çok daha farklı idi.

Dünün beşerî zihin yapısı, bugünün şartlarıyla yüzleşmek zorunda değil. Dahası, bir asır öncesine kadar Kur'ân ve Sünnet'te kadın haklarına ait şer'î hükümler- döneminin hâkim görüşü olarak- adil, etik, rasyonel, savunabilir ve toplumun taleplerini karşılayabilecek durumdaydı. Şayet Kur'ân ve sünnet yüz yıllar sonrasının beşerî zihin yapısına göre hükümler düzenleseydi, vahyin ilk muhatabı olan Müslümanlar bu hükümleri kabul etmezdi. Kur'ân'ın, bazı hükümleri nesh edilebileceğine dair iznini beyan ettiği ve Kur'ân ve Sünnet'te mutlak ve nesh edilmiş hükümler ile muvakkat ve nesh edilmiş hükümlerin yana yer aldığı inkar edilemez. Allah'ın inzal ettiği (*mâ enzele'llâh*), teşri olduğu üzere kabul edilmelidir. Şayet mutlak olarak teşri edildiyse, bunlar asla değiştirilemez. Ancak bunlar mukayyet ise, değişebilir hüküm oldukları kabul edilmelidir. Muvakkat şer'î hükümlerin değiştirilebilir olduğunu kabul etmek, Allah'ın inzal ettiğini kabul etmemek değildir. Benzer bir şekilde, Hz. Peygamber tarafından ortaya konulan helal ya da haramların mutlak hüküm ifade ettiğine dair bilgi bulunması halinde yeniden diriliş gününe kadar öyle kalır. Diğer bir deyişle, Hz. Peygamber'e ait tüm hükümler mutlak geçerli değil, bir kısmı muvakkat olarak verilmiş olabilir.

Vahiy döneminde Müslümanların âdil, etik, makul ve üstün gördüğü Kur'ân ve Sünnet'teki şer'î hükümler, kendi kriterlerini yerine getirdikleri sürece geçerlidir. Bir kere bu hükümleri fark edersek bu hükümlerin konjonktürel olması da artık âdil, etik, makul ve üstün olmadığını yani geçerliliğini yitirmiş muvakkat olduklarını kesin olarak algılarız. Bu algılama uzmanlık gerektiren bir husus olup içtihat usulü bilgisinin yanı sıra zaman ve mekânın şartlarından haberdar olan bir müçtehit tarafından yapılmalıdır. Kölelik ve kadın haklarının yanı sıra ceza hukuku da gözden geçirilmesi gereken alanlar arasındadır.

Bu 'ıçtihad kurumu' muvakkat hükümler üzerinde sistematik bir şekilde yeniden düşünme imkânı verir. Biz "kurum" kavramı ile antropoloji, kozmoloji, dilbilimi, hermenötik ve fıkıh usulünü kast ediyoruz. Şayet bu kurumlar yeniden gözden geçirilmiş olsaydı, hiç kuşkusuz müçtehitlerin yaptığı içtihatların sonucu daha farklı olurdu. *Şer'î hükümlerde sistematik bir değişimden korkmamalıyız. Aksine, mukayyet hükümleri mutlakmış gibi göstermekten ve dolaısıyla İslam'ı zayıflatmaktan korkmalıyız.* Nitekim günümüz insanlarına, geçmişin antropolojik verilerini temel alarak istinbat edilen hükümlere şer'î diyemeyiz.

Sonuç

Kur'ân ve Sünnet'te kadın hakları ile ilgili iki tür ayet ve hadis bulunmaktadır. İlki kadınlara kamil hakları düzenleyen ve fiziksel farklılıklara rağmen insan olmaları sebebiyle erkek ve kadına eşit haklar tanıyandır. İkinci tür ise daha az kabiliyetli oldukları için kadınlara ev ve toplum yönetiminde erkeklerden daha az haklar veren hükümlerdir. Aynı zamanda, akıl ve şeriat kadına adil ve yaygın kabul edilen iyi ve doğruya (marufa) göre davranır.

Müslüman âlimler, Aristo'yu takip ederek istihkaka dayalı adaletin temelinde nisbî eşitliği çözümlemiş ve kadının tabii olarak daha az kabiliyetli olduğunu düşündüren şey sebebiyle kadınlara daha az hak verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. İlk türdeki ayet ve hadisleri eşit hakların temeli, ikinci türü de kadının hak ve görev standardı olarak ele alıp, ataerkil anlayışın adalet ve şeriat ile uyumlu olduğunu savunmuşlardır.

Hem nisbî eşitlik hem de istihkaka dayalı adalet savunulamaz, yani meşru değildir. Çağdaş akıl, insanı insan ve hak sahibi olarak tanır; bu nedenle de temel haklarda eşitlik ve eşitlikçi adalet anlayışını savunur. Bu adalet kavramı,

insan şerefi, Kur'ânî antropolojiye daha yakındır. İlk türdeki ayet ve hadisler bağlama dayalı aklî deliller temelinde sabit ve mutlak hükümleri belirtir. Ve buna kıyasla, açık bir şekilde hukukî eşitsizlik ve erkeğe daha fazla haklar tanıyan âyetler de geçerliliğini yitirmiş, mukayyet hükümler olarak düşünülür.

Eşitlikçi adalet ve temel haklarda eşitlik anlayışına göre, kadınlar erkeklerden fiziksel veya psikolojik olarak farklı olsalar bile insan oldukları için eşit haklara sahiptirler. İnsan olmak hak, sorumluluk, onur, güven ve halife olma sorumluluğunu verir; cinsiyet, renk, ırk, sınıf, din ve siyasi ideoloji değil. Bu duruş Kur'ân ruhu ve İslamî standartlarla daha uyumlu olup, hukukî eşitsizliğin delilleri, mukayyet oldukları için, hukukî eşitliğin gerçekleştirilmesine engel olarak görülemez.